НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, IИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ТIЕТОЬХНАЧУ КОРМАТАЛЛИН ДЕШАРАН
ПАЧХЬАЛКХАН БЮДЖЕТАН УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАР КХИОРАН ИНСТИТУТ»

НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, IИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПАЧХЬАЛКХАН КАЗЕННИ УЧРЕЖДЕНИ
«НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»

Коьртачу ишколан
5–8 классашна лерина
«ЙЕШАР» проект кхочушйаран
нохчийн меттан,
литературин хьехархочун
белхан алгоритм

Соьлжа-ГIала
2024

Iалашо:

5–8 классийн дешархойн нохчийн меттан, литературин хаарш (дешаран ардамаш) кхиоран кепаш кхачаме йалор:

– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (5-чу классийн дешархошна);

– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (6-чу классийн дешархошна);

– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (7-чу классийн дешархошна);

– дешнаш, предложенеш, шайн барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан (8-чу классийн дешархошна);

– йеллачу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 5–8 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (5–6 классийн дешархошна);

– йеллачу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 8–10 предложенел кIезиг доцу йозанан аларш хIитто (7–8 классийн дешархошна).

Нохчийн меттан, литературин хьехархочун болх кхочушбарехь рекомендацеш

1. Нохчийн меттан, литературин тIетоьхна белхаш кхочушбархьама дешархошкахь хила деза хIокху барамехь тетрадаш:

№	Предмет	5–8 классаш
1	Нохчийн мотт	1 тетрадь
2	Нохчийн литература	1 тетрадь

Дешархоша пайдаоьцу 12–18 кехатах лаьттачу шуьйра могIанаш долчу стандартни тетрадех.

Предметан тетрадь цIена лело деза. Цуьнан мужалта тIехь хила дезачу йозанан кеп:

Соьлжа-ГIалин № 5 йолчу гимназин
7 А классан дешархочун
Эскиева Асетан
нохчийн меттан
тIетоьхначу белхийн тетрадь

Комсомольскера йуккъерчу ишколан
6 В классан дешархочун
Адамов Аюбан
нохчийн литературин
тIетоьхначу белхийн тетрадь

2. Нохчийн меттан тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан хьалхарчу урокехь 5-чу классийн дешархошна шен барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 6-чу классийн дешархошна шен барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 7-чу классийн дешархошна шен барамца 110 дашал кIезиг а, 120 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан. 8-чу классийн дешархошна шен барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу текст ло цIахь схьайазйан.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн меттан урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: бакъо Iамо, и. д. кх. а. ТIейогIучу дешаран урокехь дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабелла а хила беза. Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Махкадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТIедогIучу кIиранахь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

Билгалдаккхар. *Кечйинчу кепа тIера схьайаздар – тIера схьайазйан луш йолу текст, элпаш йукъахдитина доцуш, тIетоьхна тIедахкарш доцуш хила йеза; оцу белхан Iалашо йу, гIалаташ а, талхорш а доцуш, текст нийса схьайазйар.*

Схьайаздаран йаццйина алгоритм.

1. ДIайеша предложени, иза йуха дагахь схьайийца.

2. ДIайеша предложени кхин цкъа а, иза йазйина ма-йарра.

3. Предложени дIайазйеш, хIора дош деша хьайна дагахь ма-латтара.

4. Йазйинарг талла. ХIора дош деша. Текст схьайелла, йазйинарг текстаца йуста.

3. Нохчийн литературин тIетоьхна белхаш вовшахтохар кхочушдо кIиранах цкъа.

КIиранан шолгIачу урокехь 5–6-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто. Алар 5–8 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

7–8-чуй классийн дешархошна цIахь кхочушбан безачу йозанан белхан тIедиллар ло билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь йозанан алар хIотто, 7–8-чуй классашкахь алар 8–10 предложенел кIезиг доцуш хила деза.

Цу дийнахь дешархошна нохчийн литературин урокехь цIахь кхочушбан цхьаннал сов йозанан болх ца ло, оьшуш хилахь Iамийнчу темина тIетоьхна цIера болх бала йиш йу барта кхочушбан: произведени къастош йешар, чулацам схьабийца кечамбар, и. д. кх. а. ТIейогIучу литературин урокана дешархоша болх кхочушбина а, таллам бан дIабала кийча а хила беза. Хьехархочо дешархойн белхаш толлу. Махкадоран критерешца йогIуш, тетрадаш тIе оценкаш хIиттайо. ТIейогIучу литературин урокехь тетрадаш дешархошка дIало керла болх кхочушбайта.

4. Нохчийн меттан белхан маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу告 тексташ нийса схьайазйан	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хIоттайо цхьа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь. Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гIалаташ делахь. **Оценка «3»** хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гIалаташ делахь. **Оценка «2»** хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка «3» хIотторан барамал сов делахь
2	6	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 90 дашал кIезиг а, 100 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хIоттайо цхьа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь. Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гIалаташ делахь

			Оценка «3» хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гIалаташ делахь. **Оценка «2»** хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка **«3»** хIотторан барамал сов делахь
3	**7**	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 100 дашал кIезиг а, 110 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хIоттайо цхьа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь. Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гIалаташ делахь. **Оценка «3»** хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гIалаташ делахь. **Оценка «2»** хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка **«3»** хIотторан барамал сов делахь
4	**8**	Дешнаш, предложенеш, шайн барамца 120 дашал кIезиг а, 140 дашал сов а йоцу тексташ нийса схьайазйан.	**Белхан мах хадабо цхьана оценкица** **Оценка «5»** хIоттайо цхьа а гIалат доцчу балхана, ткъа иштта цу тIехь 1 доккха доцу орфографически йа 1 доккха доцу пунктуационни гIалат далийтинехь. **Оценка «4»** хIоттайо 2 орфографически а, 2 пунктуационни а гIалат далийтинехь, йа 1 орфографически, 3 пунктуационни гIалат йа, цхьа а орфографически гIалат доцуш, 4 пунктуационни гIалат далийтинехь.

			Оценка «4» хIотто йиш йу 3 орфографически гIалат далийтинехь, нагахь царна йукъахь цхьана бакъонна гIалаташ делахь. **Оценка «3»** хIоттайо 3–5 орфографически а, 4 пунктуационни а гIалат далийтинчу балхана. Оценка «3» иштта хIотто йиш йу 6 орфографически а, 6 пунктуационни а гIалат далийтинехь, нагахь царна а, вукхарна а йукъахь доккха доцу а, цхьана бакъонна а гIалаташ делахь. **Оценка «2»** хIоттайо, нагахь балха тIехь гIалаташ оценка **«3»** хIотторан барамал сов делахь

5. Нохчийн литературин маххадоран критереш

№	Класс	Толлу хаарш	Маххадоран критереш
1	5-6	Билгалйаьккхинчу темина йешначу текстан буха тIехь, произведенин чулацамца догIуш, 5–8 предложенел кIезиг доцу йозанан алар хIотто	**1. Алар темица догIуш хилар, тема схьайеллар** **2 б.** – алар темица догIуш ду, нийса жамIаш чулоцу. **1 б.** – алар темица йукъ-кара догIуш ду/тема йукъ-кара схьайиллина. **0 б**. – алар темица догIуш дац. **2. МаьIнин цхьаалла.** **1 б**. – алар маьIнин цхьааллица къаьсташ ду. **0 б. –** аларехь маьIнин цхьаалла йац, алар шеца маьIна долуш дац. **3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а.** **2 б. –** алар къамелан говзаллин а, меттан гIирсаш нийса харжаран а лехамашца догIуш ду, къамелан гIалаташ дац. **1. б. –** алар къамелан говзаллин лехамашца догIуш ду, амма къамелан гIалат йа меттан гIирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. **0 б. –** алар дешнийн хьал къен хиларца къаьсташ ду, къамелан гIалаташ далийтина. **Лаккхара балл – 5 балл** *Белхан маххадорехь тидаме эца беза аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белахь, йаьхначу баллаш тIера цхьа балл дIайоккху*
2	7-8	Билгалйаьккхинчу темина йешначу	**1. Алар темица догIуш хилар, тема схьайеллар** **2 б.** – алар темица догIуш ду, нийса жамIаш чулоцу.

		текстан буха тӀехь, произведенин чулацамца догӀуш, лаххара а 8–10 предложенел кӀезиг доцу йозанан алар хӀотто	**1 б.** – алар темица йукъ-кара догӀуш ду/тема йукъ-кара схьайиллина. **0 б**. – алар темица догӀуш дац. **2. МаьӀнин цхьаалла.** **1 б**. – алар маьӀнин цхьааллица къаьсташ ду. **0 б. –** аларехь маьӀнин цхьаалла йац, алар шеца маьӀна долуш дац. **3. Къамелан говзалла а, нийса хилар а.** **2 б. –** алар къамелан говзаллин а, меттан гӀирсаш нийса харжаран а лехамашца догӀуш ду, къамелан гӀалаташ дац. **1. б. –** алар къамелан говзаллин лехамашца догӀуш ду, амма къамелан гӀалат йа меттан гӀирсаш харжарехь доккха доцу кхачамбацар далийтина. **0 б. –** алар дешнийн хьал къен хиларца къаьсташ ду, къамелан гӀалаташ далийтина. **Лаккхара балл – 5 балл** *Белхан махкадорехь тидаме эца беза аларан барам, нагахь барам хила безачул лахара белахь, йаьхначу баллаш тӀера цхьа балл дӀайоккху*

Баллаш пхеабаллан тӀегӀане йахар

Баллийн барам	Оценка
5 б.	5
4 б.	4
3 б.	3
0–2 б.	2

Четверть йа триместр чекхйолуш, тетрадаш тӀе хӀиттийна оценкаш вовшахтухий, йуккъера балл билгалйоккху. Иза журнал тӀехь четвертан йа триместран оценкина хьалха йолчу колонки чу дӀахӀоттайо.

Йуххедиллар 1

Массо а дешархочунна цIахь схьайазйан луш йерг цхьа текст йу.

ТЕКСТАШ
5 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

Мархаш йу стиглахь бодане лаьтташ. Кхин гуш дац бIаьстенан олхазарш. Сингаттаме йека дитта тIехь къиг. Гуьйренан шийла мох хьоькху. Гергакхочуш ду оьгIазе, амма хаза Iа.

Эххар а охьадилли доккха, бамба санна, кIайн ло. Цо дерриг а латта дIахьулди. Дитташ а, цIенош а кечдели, кIайн куйнаш теххина. Шелоно а шен болх дIаболий. Цо кегийчу а, даккхийчу а хишна тIеш тохку, дитташ, кораш кечдо исбаьхьчу суьрташца. Махо дIакхехьначу лайх хилла баьрзнаш лаьтта гобаьккхина.

Iаьн тIехь дуккха а бу йуьртарчу бахархойн белхаш. Ткъа бераш а ца Iа мукъа. Цара олхазаршна йуург таса меттигаш кечйо.

2. Схьайазйе текст.

Со Орган тIе чIерий леца оьхура. Орга Iаламат чехка хи ду. Цуьнан цхьайолу меттигаш мелла а кIорга а, тийна а карайо. Уьш чIерийлецархочунна мIара богIа тамехь йу.

Дика меттиг карийра суна цхьана дийнахь. МIера тIе нIаьна а боьллина, хи чу тесира ас иза. Дукха хан йалале сан мIара дIасахьебан болийра. Ас хьалатоьхча, чIара бара цунна тIехь.

Жима айма йира ас сайна. Цу чу хийцира айса лаьцна чIара.

Цу дийнахь кхин а лийцира ас чIерий. Уьш а айми чу хийцира.

Дика меттиг хиллера суна карийнарг. Цул тIаьхьа сой, сан ваший кест-кеста воьдура цига.

3. Схьайазйе текст.

Iалам! И дош доца делахь а, шен чулацам кIорггера болуш ду. Адамийн а, дийнатийн а, бецийн а, хьаннийн а дахар Iаламах хаьдда хила йиш йолуш дац. Лаьттахь долу дахар Iаламах дозуш, Iаламо латтош а ду. Шен къайленах дуьззана, массо а хенахь шен хаза мур болуш ду Iалам.

Самукъане, хаза бIаьсте чекхйаьлла йолуш лаьттара. ТIейогIуш йара беркате, йовха аьхке. Иза адамашна уггаре а каде мур бу.

Массо а акхарой, олхазарш, шайн бIаьста дуьненчу йевлла кIорнеш кхиош, Iалашйеш, уьш когайохуьйтуш, синтем боцуш лелара. БIаьста санна, эшарш лоькхуш, ловзуш лела йиш йацара церан.

4. Схьайазйе текст.

Органан шоралла тIехула долчу сераш тIехь кIац йацара. Цхьана сера тIе йеана чIегIаг хиира. Жимма цу тIехь а Iийна, йуха хьала а гIаьттина, дIайахара иза. Амма дукха хан йалале, шеца кхо-йиъ чIегIаг а йолуш, йухайеара. ЧIегIагаш моггIара сераш тIе охьахевшира.

Дукха хан йалале схьагулделира тайп-тайпана олхазарш. Цара дIалецира серийн кхо га.

Сераш тIе олхазарш гулдаларан а шен бахьана дара.

Буьйса а, Iуьйре а шийла хилча, Органан хи хIаваал мела хуьлу. Цу тIера Iаь гIуьтту. Цо Орган тIехула долу хIаваъ малдо, цундела сераш тIехь кIац ца соцу. «Хьекъал» долуш йолчу чIегIагашна иза хаа а хиъна, цара даьккхинера и орца.

5. Схьайазйе текст.

Iаьнан шийла зама. Ша хьаькхначу арахь когаш шершара. ГIийлачу боларца хи дохьуш йогIура цхьа йоккха зуда. Гу тIе хьалайолуш, галйелира иза. Когаш шершаш саца а ца йелла, охьакхийтира зуда. И гира ша тIехь ловзуш волчу Iумарний, Мохьмадний. Iумар велавелира. Цунна оьгIазваханчу Мохьмада бехк баьккхира. ТIаккха цо, чехка тIе а ведда, зудчунна хьалагIатта гIо дира. Ведарш йуха дуза а дуьзна, уьш цIа а даьхьира. Зудчо доккха баркалла элира кIантана.

ШолгIачу дийнахь хьехархочо дикачу амалех лаьцна къамел дира берашка. Йерриг класс дIатийнера. Хьехархочо дийцира Мохьмада селхана зудчунна гIо дарх лаьцна. Цу зудчо кехат дайийтина хиллера цуьнга.

6. Схьайазйе текст.

Хаза лаьттина йовха аьхке чекхйолуш йара. Аьхке чекхйаларх-м Iалам а, адам а саготта дацара. ТIекхочуш берг токхе мур бара – гуьйре! Уггар хьалха гуьйре тIекхочуш хилар хаийтира мангалхоша. Iуьйранна ахь ладоьгIча, хезаш хуьлура нуьйжи тIехь жIаьвнаца цара тусуш долчу мангалийн татанаш.

Гуьйре йола цхьа кIира хьалха тохайелира кертарчу дозанехь йолу балгаш зазадаккха. Уьш жим-жима йеллалуш лаьттара.

Билггал гуьйре тIекхочуш хилар гойтуш, аьхкенан тIаьххьарчу деношкахь стиглара схьа некъан узамца хаам бира гIаргIулеша. Уьш, кхо са болчу могIанца жут нисйина, къилбехьа довхачу мехкашка Iа даккха йоьлхуш йара.

Кест-кеста дуькъа дохк хIуттура, дерзаш а догIура.

6 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ОьгӀазе шок йетташ, къилбаседехьара схьахьекхна шийла мох эцна, дӀадахара буьрса Ӏа. Дешна, хи а хилла, дӀаделира лаьмнашцца Ӏиллина ло. Шийлачу, безачу мохьах паргӀатдаьлла Ӏалам, сийна духар духуш, кечделла дӀахӀоьттира.

БӀаьстенан бовхачу малха кӀел мелачу махо тулгӀенашцца теххкайора сийначу дитташий, бес-бесарчу зезагаший къарзйина раьгӀнаш. Мотталора, самадевлла зезагаш, шайн дӀасатеххкарца вовшашка кортош лестош, вовшийн хьоьстуш, къамеле девлла. Оцу хазачу Ӏаламе хьажа а, цунах марзо эца а гӀерташ санна, гуобаькккхина дашо зӀаьнарш а йаржийна хьоьжу малх эсала белакъежара. И исбаьхьа Ӏалам, и хаза бӀаьсте декъалйеш, цуьнга маршалла хоьттуш санна, шабарш деш, самукъане эшарш лоькхуш, шакарш йетташ хьаннашкахь декачу олхазарийн зевнечу аьзнаша дуьзнера ламанан цӀена хӀаваъ.

2. Схьайазйе текст.

Аьхкенан цхьана довхачу дийнахь, бабас бийцина ирсан тӀулг лаха даха дагадеара берашна. Даша ца дайта, хечин когаш хьала а карчийна, когаш Ӏуьйра волу кхо кӀант лаьмнашкахьа хьалавахара.

Оцу дийнахь хи чуьра дукха тӀулгаш лехьийра бераша. Седа санна хьаьънчу хи чохь уьш дерриш а, жовхӀарш санна, лепара. ЦӀен, можа, сийна, баьццара, кӀайн, Ӏаьржа долуш, зезагаш санна, хаза дара уьш дерриш а, амма ирсан тӀулг царах муьлха бу, царна ца хаьара. ЧӀерий лоьцуш, ловзуш, луьйчуш, самукъадаьлла лелла, сарахь цӀа кхечира бераш.

ХӀетахь дуьйна хийла шераш дӀадевлла. Ирсан тӀулг ца карийра Микина а, цуьнан жималлин доттагӀашна а. ХӀинца-м хаьа Микина ирсан тӀулг каро атта доцийла а, иза хин бердашца лиэха ца безийла а.

3. Схьайазйе текст.

Акха цицигаш дуьххьара суна девзира Казахстанехь. Цигахь дерш а, вайн махкахь дерш а вовшех башха дукха къаьсташ дац. Уьш мелла а овкъаран бос болуш, ул-уллехь Ӏаьржо бос болу моханаш йолуш ду. Уьш вайн махкахь долчу цицигел мелла а кегий ду.

Цхьана дийнахь со акхачу цициган кӀорнешна тӀенисвелира. Царах самукъадаьлла, хьоьжуш лаьттира со. Цхьаъ сайна схьаэцца куьг тӀехьошшехь, мичара дели ца хууш, схьаикккхина, хьалхарчу шина коган мӀарашций, цергашций сан куьйгах таса а делла, кхозаделира иза, ас сайн вукху куьйгаца озийча а, дӀа ца хоьцура цо. ТӀаккха ас коьртах шозза буй тоьхча, дӀахийцира. Куьг вуно чӀогӀа лазийнера цо сан, цӀий гучу а доккхуш, чкъор а хедош. Ша дехь а, шен кӀорнешна тӀехӀуттур долуш хиллера и.

4. Схьайазйе текст.

Пхи шо дара сан, Iаьнна кечйинчу алах сан вашас цIе тесча. Цхьана сарахь тхойшиъ сирникех ловзуш вара, вовшашна уьш, лета а йеш, тIеттIа кхуьйсуш.

Сан ваша, сол ши шо воккхахволу, и ловзар кIорда а дина, ала тIе сирникаш кхийса хIоьттира. Аса мохь хьоькхура, саца бохуш. ЦIе эххар а марсайелира, тхойшинга дIа а ца йайъалуш.

Тхойшиъ, божалан тхов тIе а ваьлла, дIалечкъира, хьерайаьллачу цIаре а хьоьжуш. Йол дукха йара, арц санна, ирх а йахана, рагIу санна, йехха йоьттина. Маьхьарий дара тхойшинна хезаш, тхан да а, девежарий а, лулахой а болуш йукъахь. Тхан дас мохь беттара, йол йитий, ши кIант схьалаха бохуш. Со воьлхуш а хезна, дас тхов тIера охьаваьккхира тхойшиъ.

5. Схьайазйе текст.

Хьажмурд шен шийтта шо кхочучу хенахь дегIана эгIаза, амма вуно тIахаьлла а, хьуьнар долуш а кIант вара. Жима велахь а, чохь а, кертахь а, ишколехь а дечу гIуллакхана тIера вара иза. Шен хене а, дегIан ницкъе а хьаьжжана, тIедиллина гIуллакх, мало а ца йеш, дика кхочушдора цо. Цуьнга балун болчу балха тIера йухаийзош, кхоа ца вора иза дас.

Ишколехь къинхьегаман урокаш доккхачу хьуьнарца, кхиамца кхочушйора Хьажмурда. Ишколан куьйгалхоша, Сийлаллин грамота а луш, къастош билгалваьккхира иза. КIант дика кхиорна цуьнан дений, нанний баркалла а элира.

Урокашкахь дика ладугIуш а, кхета гIерташ а хиларе терра, дешар дика хаьара Хьажмурдана. Девне воцуш, шайца уьйр йолуш хиларна берашна дукхавезара иза. Даима цуьнан векхавелла хиларо а гойтура, даг тIехь мекха йоцуш, догцIена иза хилар.

6. Схьайазйе текст.

ЧIогIа хазачу гIутакх чохь Iашурина цхьамма совгIатна къоламаш деллера. ГIутакхан негIар тIехь диллина стелаIодан сурт дара, ворхI тайпана бос а болуш. Iашурина къоламаш чIогIа хазахетара, цо уьш, кхоош, наггахь бен ца леладора.

Цхьана Iуьйранна къоламаш чохь долу гIутакх схьадиллира йоIа. Схьаийцира баьццара бос болу къолам. Цуьнца бецан сурт диллира. ТIаккха боьмашниг схьаийцира. Цуьнца йоьIан сурт диллира, цхьа хаза бой коьртахь а йолуш. ЦIечу къоламца цу баьццарчу арен тIехь шортта петIаматан зезагаш дехкира. Йуха Iашурас сийначу къоламца хIорд биллира, цу тIехь Iаьржачу къоламца хIордан кеманаш а дохкуш. Можачуьнца малх биллира.

Массо а къоламах пайдаэца хиира йоIана. Лекха лаьмнаш, можа малх, сийна хIорд, баьццара аренаш, хьаннаш йара цуьнан суьрташ тIехь.

7 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

ЧIогIа сатеснера бераша бIаьсте йаларе. Арахь ло Iуьллура. Шелонна пепнаш лелхаш хезара буса. Амма, пана лела мархаш санна, сихо йоцуш дIаоьхура дахделла денош, беттанаш. Бекарг баттахь дуьйна наггахь гучуболура малх. Оханан баттахь ло даша доладелира. Ламанан басешкара хьаьвдда догIура зевне татолаш. Iаржделлачу лайн кескаш, лазийнчу саьрмикан меженаш санна, худалуш, текхаш, Iаннашка дIайахара. Ииштта дегош, хIинцца хIоа чуьра даьлла кIорни санна, хебаш, лаьмнашкахь хIинца а Iуьллучу лай кIелара хьалагIертара ховха лайн зезагаш.

Басешкара хьаьвдда догIу бIаьстенан хиш севцича, тогIи чохь йолу хьун, чIенигаш а йаьттIа, сийна-баьццара бос эцна, къонйелла дIахIоьттира.

Баганан, базанан, докхан луьста хьун йаьллачу лаьмнашкара схьахезачу олхазарийн самукъанечу аьзнашка ладоьгIуш, Йоккхачу Бабин ирсан тIулгах долчу дийцаран ойла а йеш, терхи тIехь Iара Мика.

2. Схьайазйе текст.

Ша балхара мукъа волчу хенахь жIаьла цхьацца гIуллакхаш кхочушдан Iамо волавелира Асхьаб. Шега де бохучух атта кхеташ долчу жIаьлина, дукха хан йалале Iемира шега буьйр дича тIедан а, улло деана охьахаа а, дIадижа а, хьалагIатта а, такха а. Кхин а масане дара уьш, цо кхочушдеш долу гIуллакхаш. Салман шен доттагIчух дозалла дина а ца волура.

Аьхкенан заманчохь, де дохделча, гена доццуш догIучу хи тIе лийча воьдура Асхьаб, Салман а оьций. КIантана чIогIа хазахетара хи чохь. Амма цкъа а шен доттагI доцуш ца воьдура кIант цига.

Айми чу а волий, берда йистехь лаьтташ долчу Борзике шена тIекхойкхура кIанта. Ша долччуьра кхоссалой, цинцаш дIаса а кхуьйсуш, хи чу эккхара жIаьла. Иза шена улло кхоччушехь, шина а куьйга цунна хи детта волалора Салман.

3. Схьайазйе текст.

ТIай тIехула чекх а ваьлла, новкъа хьалавоьдуш волу со мелла а вохвеллера. Ткъа аьтту агIор Iин чухула, хазачу мукъамехь декаш, охьаоьхура дагна хьоме Хулхуло. Когаша, цхьа ша-шаха оцу аьтту агIор дIа а верзийна, басах чувоссийра со...

Корта тӀулга тӀе а биллина, хина дуьхьал вирзина, вехха Ӏиллира со. Аьхкенан довхачу дийнахь гӀеххьа малделлачу хин кегийчу тулгӀеша эсала хьоьстура дегӀ. Меллаша хи чуьра хьала а шершина, гомхачу берда йистехь, гаьннаш а охкийна лаьттачу бӀаран ӀиндагӀе корта а буьллуш, аркъалнехьа бай тӀе дӀанисвелира со. ДӀакхевдина сайн тӀоьрмиг коьрта кӀел нисбина, бӀаьргаш хьабдира ас. Жимма Ӏийча суна, хаа а луш, наб озийра. Суна хӀинца дага ца догӀу, хӀун гӀан-набарш хьаьвзира гонаха. Малхо дегӀ боддина, керчина ха харца а карах ца долуш, Ӏуьллура со.

4. Схьайазйе текст.

Йерриге а гӀопа чохь дукха ца йисинера шайн долахь говраш. Уьш а комиссис ца магош йисинарш йара. Царах цхьаъ тхайниг йара. Ханна йоккха хиларал совнаха, аьрру бӀаьрга тӀехь кӀай долуш а йара Расха. Говрана Ӏуналла дар Ӏийсаний, суний тӀехь дисинера. Со цӀахь воцчу шина баттахь говре хьожуш хиллачу Ӏийсас хӀинца, со цӀа кхаьчна аьлла, говр башха тергал а ца йора. Шен карахдаьлча, наггахь докъаран цӀов-м тосура цо, ткъа суна Расха дукхайезара.

Хьекъал долуш говр йара иза. Шега кхайкхича, тӀейогӀура, шега бехча, ког а кховдабора, сан керайуккъера шекар а, кампет а дӀаоьцура цо. Геннара со шена гича а, терсаш, шена тӀевоьхура цо со. Йа, ша йаьстина хилча, йодий суна тӀе а йогӀий, шен корта сан белша тӀе буьллура Расхас.

5. Схьайазйе текст.

Ӏуьйранна араваьлла ахь ладоьгӀча, дуьйцийла доцуш, самукъадолу. Хьуьнхара схьахезаш тайп-тайпанчу олхазарийн зевне эшарш хуьлу. Вайн хьаннашкахь эшарш хаза йолуш дуккха а олхазарш ду.

Малх схьакхетталц эшарш ца совцайо цара. Мел дукха ладегӀарх кӀордор доцуш, башха мукъамаш хеза. Малх схьакхетча, жимма са а даьӀна, иза чубузуш, эшарийн ловзар йуухадолор ду олхазарша. Сахиллалц декаш, шайн хазачу эшаршца буьйса новкъайоккху цара.

Цу олхазаршна йукъахь адамашца уггар чӀогӀа гергарло долуш а, къардайна а хиларца билгалдаьлла ду мокха хьоза. Кор диллина хилча, корах чудогӀий а, рагӀу кӀелахь лаьттачу пхьегӀаш чу хьожий а, шена амал бо цо. Цу олхазаро деш дерг доккха зен дац, цо бечу пайдане хьаьжча. Стоьмаш тӀехь хуьлуш долу зуламе нӀаьний даош кӀорнеш кхабарна, Ӏалашдан деза и башха олхазар.

6. Схьайазйе текст.

Тхан куьпахь вовшахкхетий, даима ловзуш хуьлура бераш. Цхьацца дуьйцуш, наггахь къийсамаш хуьлура церан. Ша-ша бакъ хеташ, къийсам кIаргбелча, Гоцига хоттура бераша.

Бакъверг а, харцверг а къастош, Гоцис аьллачун тIехь къийсам чекхболура. Бераш тешара цо аьллачух. Цунах тамаш бойла а дацара, хIунда аьлча массарна а иза билгалваьллера бакълуьйш хиларца.

Цхьана дийнахь ловзуш дохкучу берашна тIе а веана, уьш чехадора воккхачу стага ИбрахIима, цара шен куьзганан бIаьрг бохийна бохуш. Гоцис шена тIелецира бехк.

– Ахьа бохийнехь, хIумма а дац. Хьайна хууш дийр дац ахьа и санна дерг, – аьлла, дIавахара воккха стаг.

Бераш цец а девлла лаьттара, цо и бехк шена тIелацарх тамаш беш. Куьзганан бIаьрг, бераш ловзуш ца хууш буьрка а кхетта, боьхнера. Гоцис даре ца динехь, бехк хьенан бу, хуур а дацара.

8 КЛАСС

1. Схьайазйе текст.

Бешахь болх бина а ваьлла, цIехьа вогIура Тавсолта. СхьавогIуш гонахарчу Iаламе кест-кеста бIаьрг тухура цо. Цунна йезара ша вина хIара йурт а, шайн дахаран даима теш хилла лаьтта гонахара и лаьмнаш а. Эскиной йоцчохь, вахар-вар доцург, бутт а ца баьккхинера Тавсолтас.

Чувахале, ша вогIучу новкъара схьа а вирзина, ЦIен-Бердехьа вахара иза; схьахезира масачу Яссин гIовгIа. Гучуйелира маьI-маьIера бацо сенйина лекхачу бердан цIен тарх. Бердан йистте дIахIоьттира Тавсолта. ТулгIеша аьгна хин йист лахара кегийра чукерчара, амма берд тешаме бара. Цу ЦIен-Бердехь, Ясси-хин йистехь, дIайаханера кхуьнан жималла. ХIетахь, дукха зама хьалха, бердах киртигаш йохуш баьккхинчу новкъа хитIа йогIура кхунна йезайелла къона Нурбика. Ма товш хуьлура и, гуьлмаьнда а тиллина, кIудал а белша тIехь хийистехь лаьттташ, цIечу пошмакхан буьхьиг байн лаьттах а хьоькхуш!

2. Схьайазйе текст.

Бес-бесара ойланаш туьйсу тIулгаша коьрте а, даг чу а...

Халкъо олу: «Хи дIадоьду, тIулгаш дуьсу». Иза доккха маьIна долуш хIума ду. ТогIи чухула охьадогIучу шовданан хи дац дуьйцург, дерриге а совнаха дерг, дош доцуш довш дерг ду. ТIулгаш дац дуьйцуш дерш,

тогIешкахь Iохку. Дерриге а бакъдерг, сийлахь дерг, стагах къонаха веш дерг ду.

Кху тIехь аса вовшахдетта гулдина тIулгаш – уьш историн агIонаш, доьналле адамаш, халкъийн уьйраш йу! И тайпа тIулгаш вовшахтоьхча, царах хуьлу шатайпа бIов! Вайн тахаланерчу дахаран бIов! ХIора къонахчун кхетаман бIов! И тайпа бIов йутту тIулгаш ахчанах эцалуш дац. Уьш гуллуш ду хьанал некъ буьллучу хIора стеган кхетамехь. И тайпа тIулгаш алсам гулдаларе терра йу хIора стеган син бIаьвнан локхалла, хазалла, ондалла!

Стенах йутту вай вешан дийцаран бIов? Иза Iаламат исбаьхьа хир йу, массо хIуман тIехь нийса йуттур йу ала-м хаац. Цуьнан нийсалла, ондалла замано зуьйр йу.

3. Схьайазйе текст.

Дингад – иза дехо дуткъа дегI а долуш, дехках тера жима экха ду. Луьста ира церган йу цуьнан. Кегийра кхоьлина бIаьргаш ду. Цунах нохчаша «цIецайоккхург» олу. «Дингад» аьлла цуьнан цIе йаьккхича, иза кертара дIайоьду олуш ду. Иза кертахь хилар пайдехьа хета адамашна, хIунда аьлча цо мукдеххий а, дехкий а хIаллакдо.

Дингадан садоIуш хан йан а йац. Буса а, дийнахь а толлу цо дехкашна. Цхьана дийнахь-бусий итт-пхийтта дахка буу цо, ша оццул жима йоллушехь. Ша йуьзча а ца Iаш, дехкий дойъу цо, шена тIаьхьало йеш. Кхин дахка ца карош ша мацйелча, йухайогIу иза, ша тIаьхьалонна дитина дехкий даа. Хаддаза уьдуш леларо мацйо иза, цундела сих-сиха дуу цо пхьор.

И жима экха керта кхаьчначу меттехь дехкийн хIу дов. Цхьанхьара ша уьш хIаллакдича, кхечахьа дехкий лаха дIадоьду и. Иштта тамашийна экха дукх дингад!

4. Схьайазйе текст.

Колхозо йуьртана гена йоцуш, тогIи чу хи а хецна, бедийн ферма йиллира. Хи тIехь луьйчуш а, йистошца йежаш а хьалакхиира бедан кIорнеш. Ши эзар сов йара уьш.

Бедаш Iалашйан тIейиллина кхоъ белхало йара. Цара шен хенахь хIоъ а тосура бедашна, бIаьргъIуналла а дора. Буьйсанна бедаш чуйерзо бIаьлланган серий а дуцуш, эрз тIе а тухуш, йина баннаш йара. Сарахь оцу баннаш чу лохкура и бедаш белхалоша.

Iомана гонаха луьстта коьллаш йара вовшахъийна. И коьллаш хилар бахьана долуш, боккха аьтто бара чагIалкхийн а, цхьогалийн а йуьстахйаьлла бад лаца. Бедаш а къахкош, даррехь тIекхетта бад лаца ца лаьара акхарошна. ХIилла ма ду цаьргахь а. И дича коьртахйевр ма йу уьш. ТIаккха хехочо тоьпан цIарца шайн цIока морцур йуйла ма хаьа царна. Цундела, кондарш кIелахь дIа а лечкъий, гIа меттах ца хьадеш, бедашна къайлаха тебара уьш.

5. Схьайазйе текст.

ДӀайахара бераллин хаза хан, тӀаьхьайисира ишкол а. Хьалхахьа лаьттара кӀезиг девза, чолхе делахь а, тамашийна дахар. Оцу тӀаьххьарчу дешаран шарахь охашимма дукха ойланаш йора, дахаран муьлхачу новкъа гӀуо-техьа вайша бохуш. Бакъду, тхойшинна-м, хьехархо а хилла, ишколе вухаверза лаьара.

Хьехархочун болх бан кхин дӀа а деша дезара. Ткъа итт класс чекхйоккхуш ткъаткъа шо хенаш а йолуш, кхин дӀа а доьшуш лела воккха хиларна, хьехархочун говзалла Іамо аьтто бацара тхойшиннан. Жима волуш да-нана делла, байлахь висна шен вежаршца вехачу сан доттагӀчун Анзоран хьал кхин а аьтто боцуш дара.

Аттестаташ каракхаьчначу буса тхойшинна наб ца кхийтира. Хазахетаро а, шолгӀачу дийнахь дахаре дуьххьара таса йезачу гӀулчо а йайъинера наб. И хьалхара гӀулч тесира охашимма, тракторна тӀаьхьа тийсинчу нахаршца йалтийн аренаш охуш. Иштта дӀадоладелира тхойшиннан къинхьегаман дахар.

6. Схьайазйе текст.

Ширачу заманан тӀулгаш... Бес-бесара ойланаш туьйсу цара коьрте. Амма цхьа а ца вуьту сапаргӀат. Орца доху цара шайн тийналлица. ХӀунда хетахь а, царна гергахь ша-ша бехке хета. Суна дуккха а гина и тӀулгаш лаьмнийн чӀожашкахь, боьранашкахь, бердийн йистошкахь. Дуккха а ду замано макхдина и тӀулгаш хӀинца а бӀаьвнийн, гӀаланийн пенашкахь. Кхин а сов йу йоьхначу гӀишлойн тӀулгийн оьланаш.

Амма шу а ца хета дагна хийра, мокха тӀулгаш, шога чарташ... Дайн куьг хьоькху шух, сайн дайн озачу беснех санна. Кийра Іаббош чууьйзу шун тӀуналла, сайн дайн хьацарш санна. Со цхьаьна ву шуьца, атарх а, вагорх а дӀакъасталур воцуш!

Тийналлехь Іохку шога тӀулгаш... Сан генабевллачу дайн дегнаш дохдина, церан паргӀато, сий лардина тӀулгаш – безам а, мостагӀалла а, йамартло а, доттагӀалла а, къизалла а, къинхетам а хийла гина тешаш.

Йуххедиллар 2.

Йеша магийна литература

5-6 классаш

1) Сулаев Мохьмад «ТIехтохар».
2) Бадуев СаьIид «Кемсаш».
3) Гайсултанов Iумар «КIанталг».
4) Саракаев Хьамзат «Ширачу гIопехь».
5) Шамсудинов Бувайсар. «Жималлин суьйренаш».
6) Саидов Саид-Селим «Мажйелла кехатан цуьрг».

7-8 классаш

1) Мусаев Мохьмад «Таймин Бийболат».
2) Хамидов Iабдул-Хьамид «Абубешар».
3) Айдамиров Абузар «Кхолламан цхьа де».
4) Ахмадов Муса «БочIа».
5) Бексултанов Муса «Дика ду хьо волуш».
6) Хамидов Iабдул-Хьамид «Экзамен хаттар».